

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
CZĘŚĆ PIERWSZA (<i>Marek J. Olbrycht</i>)	
IRAN STAROŻYTNY	25
I. PREHISTORIA I WCZESNE DZIEJE IRANU	
(DO 550 R. PRZED CHR.)	27
Wstęp: charakter dziejów starożytnego Iranu	27
Prehistoryczne kultury Wyżyny Irańskiej od paleolitu do eneolitu	29
Rozkwit cywilizacji Iranu w epoce brązu	32
Od Lullubiejów do Kasytów	37
Archeologiczne kultury Iranu we wczesnej epoce żelaza	39
„Kraj Pana” – Elam i jego wielkie dziedzictwo	42
Pierwsi Irańczycy w Azji Zachodniej	48
Obraz życia i wierzeń Irańczyków przed reformą Zaratusztry	53
Ludy zachodniego Iranu wobec ekspansji Asyrii i Urartu (IX–VII wiek) ...	54
Państwo Medów	60
Prorok Zaratusztra i wschodni Iran przed Achemenidami	65
Kalendarz zaratusztriański	70
Geograficzny horyzont Awesty i pierwsze państwa w Azji Środkowej	71
II. IRAN W EPOCE ACHEMENIDÓW	
(550–330 PRZED CHR.)	74
Klan i dynastia Achemenidów	74
Powstanie imperium – Cyrus II Wielki i Kambyzes II (550–522)	75
Dalsze zdobycze i konsolidacja imperium – panowanie Dariusza I Wielkiego (522–486)	80
Wielki Król Kserkses I (486–465)	86
Od Artakserksesa I do Artakserksesa II – walki o jedność imperium (465–359)	89
Ostatni okres potęgi i upadek – od Artakserksesa III do Dariusza III (359–330)	96
Imperium i jego ludy	102
Armia	108
Gospodarka i mennictwo	109
Wierzenia religijne i kultury	112
Kultura i sztuka	115
Główne języki w imperium – napisy naskalne i archiwa królewskie	117
Bilans panowania Achemenidów	119

III. OD ALEKSANDRA DO SELEUKIDÓW – OKRES HELLENISTYCZNY W IRANIE (330–OK. 141 PRZED CHR.)	121
Aleksander Macedoński w Iranie i Azji Środkowej	121
Proirańska polityka Aleksandra	125
Aleksander i Irańczycy od Indii do Babilonii (327–323)	127
Irańczycy w armii i koloniach Aleksandra Wielkiego	132
Aleksander w tradycji irańskiej	135
Aleksander i jego macedońsko-irańskie imperium	138
Diadochowie – walka o spadek po Aleksandrze	142
Peithon, Eumenes i Antigonos w walce o panowanie w Iranie	145
Imperium Seleukidów	147
Upadek panowania Seleukidów w Azji Środkowej i północno-wschodnim Iranie	149
W walce o utraconą potęgę – Antioch III (223–187) i Antioch IV Epifanes (175–164)	150
Ludy irańskie w epoce dominacji władców hellenistycznych	154
Irańczycy w epoce Diadochów i Seleukidów – próba bilansu	159
IV. OKRES PANOWANIA ARSAKIDÓW W IRANIE (247 PRZED CHR.–224 PO CHR.)	161
Trudne początki – narodziny monarchii Arsakidów (ok. 247–170)	161
Mithradates I (ok. 165–132) – okres wielkiej ekspansji Arsakidów	166
Partia i wielkie migracje koczownicze w Azji Środkowej	168
Mithradates II Wielki (122–87)	171
Nowe wyzwania – Partia między nomadami Azji Środkowej a Rzymem ...	175
Orodes II, Fraates IV i walki z Rzymem. Wonones I i upadek Starszych Arsakidów	178
Artabanos II, Wardanes i Gotarzes II (10/11–51)	184
Renesans potęgi – panowanie Wologazesa I i Pakorosa (50–110)	188
Między Kuszanami a Rzymem – Osroes I i Wologazes II (ok. 110–147) ...	194
Kontynuacja, zmiany i upadek – imperium Arsakidów w latach 147–226 ...	198
Arsakidzi i ich państwo	202
Gospodarka i mennictwo	206
Religie i kultury epoki partyjskiej	207
Zwyczaje, sztuka, języki i literatura	212
Epoka Arsakidów w przekazach epoki Sasanidów i irańskiej tradycji epickiej	216
Bilans epoki Arsakidów	220
V. IRAN POD PANOWANIEM DYNASTII SASANIDÓW (224–651)	223
Ardaszir I (224–242) i początki dynastii Sasanidów	223
Szapur I (240–272)	226
Od Hormezda I do Hormezda II – wywyższenie Kerdira i kryzys monarchii (272–309)	229
Epoka Szapura II (309–379)	231
Od Ardaszira II do Jazdgirda II (379–457)	234
Od Hormezda III do Kawada I (457–531). Ruch Mazdaka i zagrożenie heftalickie	237
Husraw I (531–579). Reformy i wojny przeciwko Bizancjum i Heftalitom. Arabowie w polityce późnych Sasanidów	242
Hormezd IV, Wahram VI Czoben i Husraw II (591–628)	249
Ostatni władcy, inwazja muzułmańska i koniec dynastii (628–651)	252
Władza królewska i administracja imperium	256

Struktura społeczna w państwie Sasanidów	260
Gospodarka i mennictwo	264
Zaratusztrianizm w epoce Sasanidów – ortodoksja i herezje	268
<i>Awesta</i> w perspektywie historycznej	271
Chrześcijananie i Żydzi pod rządami Sasanidów	273
Działalność Maniego i rozwój manicheizmu	276
Języki, pisma i literatura w imperium Sasanidów	280
Architektura, sztuka i ceremoniał dworski	282
Bilans panowania Sasanidów	284

CZĘŚĆ DRUGA (Jerzy Hauziński)

OD PODBOJU ARABSKIEGO DO KOŃCA XV W. 287

VI. NAJAZDY ARABÓW 289

Powstanie islamu	289
Organizacja ekspansji	291
Pierwsza faza podboju	296
Podboju Iranu etap drugi	300
Arabowie w Mawarannahrze	305
Zarządzanie ziemiami zdobytymi	307
Migracje Kurdów	311

VII. POD PANOWANIEM KALIFATU. „WIEKI MILCZENIA”

(DRUGA POŁOWA VII – POŁOWA IX W.) 314

Stosunki społeczno-ekonomiczne	314
Ród Haszima	322
„Rewolucja” abbasydzka. Abu Muslim	324
Upadek Abu Muslima	328
Opozycja Iranu. Przerwanie milczenia	330
Podziały polityczno-religijne w islamie	335
Charydżyci	335
Szyizm	336
Ismailici	339
Wpływy irańskie na dworze Abbasydów	341
Wzlot i upadek Barmakidów	342

VIII. KRYZYS KALIFATU. ODDRODZENIE IRANU 346

Załamanie systemu abbasydzkiego	346
Wpływy irańskie na al-Mamuna	348
Bagdad pod kuratelą Tahirydów	350
Imam szyitów abbasydzkim następcą tronu	351
Tahirydzi	353
Charydżyci i powstanie emiratu Saffarydów	355
Państwo Saffarydów	358
Początki Samanidów	361
Polityczny renesans Iranu za Samanidów	364
Ismailizm w państwie Samanidów	368
Organizacja państwowa	372
Załamanie państwa Samanidów	375
Samanidzi i Bujidzi	377
Niebezpieczeństwo tureckie. Karachanidzi i Ghaznawidzi	378
Epilog Samanidów	380

IX. RENESANS MONARCHII PERSKIEJ	383
Pod rządami Dajlamitów	383
Prowincje nadkaspjskie. Wystąpienie Zijarydów	383
Początki awansu politycznego Bujidów	386
Federacja emiratów	388
Rządy Azud ad-Dauli. Apogeum świetności	390
Odrodzenie perskiej idei imperialnej	394
Bujidzi wobec Abbasydów	396
Decentralizacja monarchii	399
Ekspansja Seldżuków i upadek federacji bujidskiej	405
Życie gospodarcze. Miasta	410
X. PANOWANIE DYNASTII TURECKICH	417
Ghaznawidzi, Seldżukidzi, Chorezm-szahowie	417
Po Dandankanie	421
Afgańsko-indyjskie państwo Ghaznawidów	423
Narodziny sultanatu „Wielkich Seldżuków”	425
Sultan Alp Arslan. Droga do mocarstwowości	431
Nizam al-Mulk. Perski rozdział turkmeńskich rządów	433
Początki terroru ismailickiego (asasyni)	436
Apogeum czy załamanie sultanatu „Wielkich Seldżuków”. Malik-szah	438
Wojny domowe w sultanacie „Wielkich Seldżuków”	440
Sandżar – ostatni z „Wielkich Seldżuków”	443
Sultanat Seldżukidów Iraku	446
Instytucja atabeków w sultanatach seldżuckich	450
Irański feudalizm	454
Chorezm na drodze do samostanowienia	461
Apogeum mocarstwowości chorezmijskiej	464
Nizaryci (asasyni) i ich państwo	467
Reminiscencje dawnego iranizmu	474
Uniwersalizm a regionalizm cywilizacyjny	477
Sufizm	479
Literatura piękna	484
Historiografia	488
Nauka	489
Architektura i sztuka	494
XI. IRAN W DOBIE DOMINACJI MONGOLSKIEJ	498
Narodziny imperium mongolskiego	498
Wojna z państwem Chorezm-szahów	502
Epizod Dżalal ad-Dina	505
Interludium ulusu perskiego	511
Ziemie Iranu odrębnym ulusem imperium wielkich chanów	515
Wojna z państwem ismailitów-nizarytów	516
Zakusy mongolskie na Mezopotamię. Upadek Bagdadu	521
Iran mongolskim państwem dzielnicowym	523
Kryzys społeczny w państwie Hulagidów. Reformy Ghazan-chana	525
Decentralizacja państwa Hulagidów	527
Feudalne państwo Muzaffarydów	530
Dżalajirydзи i Czobanidzi	531
Państwo Sarbedarów. Rządy teokracji	533

XII. W CIENIU TIMURA I TURKMENÓW	535
Środkowoazjatyckie państwo Timura. Pierwsze podboje	535
Wyprawy na Iran	537
Finał podbojów. Śmierć zdobywcy	539
Ziemie Iranu pod władzą Timurydów	540
Przewaga Turkmenów	545
Rywalizacja turkmeńsko-turecka. Uzun Hasan a Osmanowie	546
Kryzys społeczno-ekonomiczny i upadek „owczych” sułtanatów	553
Kultura Iranu w okresie od XIII do XV w.	555

CZĘŚĆ TRZECIA (*Marek Smurzyński*)

IRAN POD PANOWANIEM SAFAWIDÓW I ICH NASTĘPCÓW

(XVI–XVIII W.)	559
----------------------	-----

XIII. POCZĄTKI PAŃSTWA SAFAWIDÓW. GENEZA, EKSPANSJA

Znaczenie Safawidów w historii Iranu	561
Walki o panowanie nad Iranem w XV w.	566
Zakon mistyczny Safi ad-Dina, jego autorytet i wpływy	570
Dżonejd – droga do władzy	573
Hejdar	579
Wyjście Esma'ila z ukrycia	582
Walka Esma'ila I (1501–1514) o utrzymanie i umocnienie władzy nad Iranem	587
Stosunki państwa safawidzkiego z Turcją. Bitwa pod Czalderanem (1514) ..	593
Charakterystyka ustroju państwa Safawidów	596

XIV. OKRES STABILIZOWANIA SIĘ WŁADZY SAFAWIDÓW (1524–1588) ..

Panowanie Tahmasba I (1524–1576)	598
Walka kyzylbaskich oligarchów o władzę (1524–1533)	599
Zmiany w strukturze administracji państwowej	603
Wzrost wpływu duchowieństwa	604
Intrygi i wojny z Turcją (1533–1555)	604
Wojny na Kaukazie (1540–1553). Nowa polityka równoważenia rywalizacji kyzylbasko-irańskiej	607
Walki frakcyjne na dworze w ostatnich latach panowania Tahmasba I	608
Esma'il II (1576–1577)	610
Władza i autodestrukcja	613
Religijny pragmatyzm Esma'ila II w walce z duchowieństwem szyickim i kyzylbaszami	615
Rządy Mohammada Chodabande (1577–1588). Walka królowej Mahd-e Oliji z kyzylbaszami o umocnienie tronu	619
Międzyplemienna wojna domowa (1582–1588)	622

XV. OKRES ŚWIETNOŚCI SAFAWIDÓW ZA ABBASA I WIELKIEGO

Abbas I Wielki (1588–1629) – architekt polityczno-gospodarczego wzlotu i upadku państwa safawidzkiego	624
Walki Abbasa I z Uzbekami	628
Wojny Abbasa I z Turcją i dyplomacja na rzecz pokoju	629
Charakterystyka rządów Abbasa I Wielkiego	631
Społeczeństwo, gospodarka i handel	634
Stosunki państwa safawidzkiego z Europą	635
Stosunki Polski z safawidzkim Iranem	646

Handel międzynarodowy za Safawidów	649
Literatura, nauka, filozofia w czasach Safawidów	654
Sztuka i rzemiosło w safawidzkim Iranie	656
Kobiernictwo i przemysł włókienniczy. Ceramika i metalurgia	657
Isfahan – perła safawidzkiego Iranu	659
XVI. UPADEK DYNASTII I PAŃSTWA SAFAWIDÓW	663
Negatywne konsekwencje reform Abbasa I	663
Walka Safawidów z sufiami i sufizmem	666
Umocnienie się pozycji teologów	670
Bunt plemion sunnickich na wschodzie i zachodzie imperium	673
Zainteresowanie Piotra I Iranem. Pierwszy najazd afgański (1719)	677
Turcja obrońcą interesów sunnickich poddanych Iranu	679
Drugi najazd afgański (1721–1722)	682
Zdobycie Isfahanu. Rządy Mahmuda Ghilzaja (1722–1725) i Aszrafa (1725–1729)	686
Porozumienie Turcji i Rosji w sprawie Iranu	688
Restauracja władzy Safawidów. Rządy Nader-szaha (1736–1747)	689
Karim-chan Zand (1760–1779). Walka o sukcesję między Zandami a Kadżarami	693
CZEŚĆ CZWARTA (Anna Krasnowolska)	
IRAN WSPÓŁCZESNY (XIX–XX W.)	699
XVII. PANOWANIE WCZESNYCH KADŻARÓW (1779–1848)	701
Charakterystyka epoki kadżarskiej	701
Sytuacja w końcu XVIII w. i dojście Kadżarów do władzy	702
Aqa Mohammad-chan (1779–1797)	704
Fath-Ali-szah (1797–1834)	709
Pierwsza wojna z Rosją (1804–1813)	711
Druga wojna z Rosją (1826–1828)	716
Mohammad-szah (1835–1848). Pierwsza wojna o Herat (1837–1838)	718
Sytuacja wewnętrzna. Administracja. Armia	722
Gospodarka, stosunki społeczne	726
Religia. Powstania religijne w połowie XIX w.	733
Kultura, edukacja, pierwsze próby modernizacji	739
XVIII. KADŻAROWIE – DRUGA POŁOWA XIX W.	744
Naseroddin-szah (1848–1896)	744
Amir Kabir i jego program reform	745
Sytuacja wewnętrzna po śmierci Amir Kabira	747
Druga wojna o Herat (1856–1857)	750
Ekspansja rosyjska w Azji Centralnej	751
Budowa linii telegraficznych i komisje graniczne	753
Przywilej Reutera i inne koncesje zagraniczne	754
Mozaffaroddin-szah (1897–1907)	757
Sytuacja ekonomiczno-społeczna Iranu pod koniec XIX w.	758
Emigracja i nowa myśl społeczna. Tajne organizacje	760
Kultura, literatura, sztuka	766

XIX. REWOLUCJA KONSTYTUCYJNA (1906–1911).	
IRAN I PIERWSZA WOJNA ŚWIATOWA	771
Wydarzenia poprzedzające ruch konstytucyjny. Bojkot tytoniowy	772
Belgowie w urzędach celnych	774
Wydarzenia lat 1905–1906	775
Powołanie Madżlesu i proklamowanie konstytucji	778
Madżles I kadencji (1906–1908). Sytuacja wewnętrzna	781
Brytyjsko-rosyjski tajny traktat podziałowy z 1907 r. Obalenie konstytucji ..	783
Powstanie w Tabrizie. Detronizacja Mohammada Alego	787
Madżles II kadencji (1909–1911). Misja Shustera	789
I wojna światowa (1914–1919)	791
Działalność agentury niemieckiej i rząd secesyjny w Kermanszahu	793
Brytyjskie działania wojenne na terenie Iranu	796
Dżangalijska i Republika Gilańska	797
Iran na konferencji paryskiej	799
Przemiany cywilizacyjne. Sytuacja społeczna w pierwszym 20-leciu XX w.	801
Kultura okresu konstytucyjnego	804
XX. DWUDZIESTOLECIE REZY PAHLAWIEGO (1921–1941)	810
Iran na początku lat 20. XX w.	810
Zamach Rezy-chana (1921)	811
Działania Rezy-chana w latach 1921–1925	813
Zmiana dynastii (1925)	815
Polityka zagraniczna Rezy-szaha	816
Sytuacja wewnętrzna	817
Osiedlanie koczowników i bunt plemion	819
Gospodarka i transport	822
Reformy polityczne i społeczne	826
Ideologia państwowa Rezy-szaha. Jego stosunek do islamu	829
Nauka, literatura, kultura	832
II wojna światowa i upadek Rezy-szaha	836
XXI. PANOWANIE MOHAMMADA REZY PAHLAWIEGO (1941–1979)	838
Iran pod okupacją aliantów (1941–1946)	838
Republiki autonomiczne – azerbejdżańska i kurdyjska (1945–1947)	841
Nacjonalizacja ropy naftowej. Rząd Mosaddeka (1951–1953)	843
Iran po obaleniu Mosaddeka. Rozwiązanie kryzysu naftowego	848
Sytuacja wewnętrzna w drugiej połowie lat 50. i początku 60.	850
Biała rewolucja Mohammada Rezy-szaha (1962–1963)	853
Nowe ugrupowania opozycyjne po 1963 r.	856
Umocnienie władzy królewskiej w latach 70.	857
Sytuacja międzynarodowa i polityka zagraniczna Mohammada Rezy-szacha	859
Rozwój gospodarczy	863
Ostatnie lata monarchii. Sytuacja społeczna	865
Rozwój kultury	868
Ideowe korzenie islamu politycznego w Iranie	871
XXII. REWOLUCJA 1978–1979 I ISLAMSKA REPUBLIKA IRANU	875
Wydarzenia poprzedzające rewolucję	875
Nasilenie protestów: październik 1978–styczeń 1979. Koniec monarchii	
pahlawijskiej	880
Powrót ajatollaha Chomejniego i powołanie Rządu Tymczasowego	882
Proklamacja Islamskiej Republiki Iranu. Nowa konstytucja	884

Represje i terror rewolucyjny	886
Okupacja ambasady amerykańskiej	889
Prezydentura Bani Sadra i rewolucja kulturalna	892
Wojna iracka (I faza: 1980–1982)	894
Wojna iracka (II faza: 1982–1988)	897
Polityka zagraniczna	899
Gospodarka	903
Sytuacja na wsi	906
Przemiany społeczne	908
Kultura w Republice Islamskiej	910
Śmierć Chomejniego (1989). Iran po Chomejnim	912
XXIII. PODSUMOWANIE	917
CZEŚĆ PIĄTA (Piotr Balczyński)	
HISTORIA STOSUNKÓW POLSKO-IRAŃSKICH	921
Stosunki polityczne	923
Stosunki gospodarcze	936
Kontakty kulturalne	942
LITERATURA (WYBÓR)	953
WYKAZ DYNASTII	969
TABLICE GENEALOGICZNE	979
INDEKS OSÓB	987
INDEKS NAZW MIEJSCOWYCH I ETNICZNYCH	1021
SPIS MAP	1044
SPIS ILUSTRACJI	1045